

УДК 378.4.091.3:811.112.2]:316.77

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-4-3>

Наталія БОНДАР,

orcid.org/0000-0002-6768-5863

кандидатка філологічних наук,

старша викладачка кафедри загального мовознавства та іноземних мов
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) natalija-bondar@ukr.net

Людмила МАРТИРОСЯН,

orcid.org/0000-0003-0338-0240

кандидатка філологічних наук, доцентка,

доцентка кафедри українознавства та гуманітарної підготовки
Полтавського державного медичного університету
(Полтава, Україна) ludmila_martirosyan@ukr.net

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті висвітлено методичні шляхи забезпечення принципу міжкультурної орієнтації під час вивчення німецької мови у вищих навчальних закладах. Подано сучасне трактування поняття «міжкультурна комунікація» в контексті освітнього дискурсу.

Доведено, що надзавдання викладача німецької мови як іноземної – всіляко сприяти реалізації принципу міжкультурної орієнтації задля безконфліктної міжкультурної взаємодії і водночас – реалізації всіх інтенцій під час усного й писемного спілкування, оскільки результативність навчання німецької мови базується на діалозі іноземної та рідної культур, інтегрованому вивченні культури й мови Німеччини та знаннях про Батьківщину.

Опріявлено способи реалізації принципу міжкультурної орієнтації на заняттях з німецької мови. Акцентовано увагу на аспектах розширення форм, методів викладання іноземної мови, що передбачають вмонтованість мовленнєвої діяльності у культурні соціальні контексти, а також результативності послуговування ними в освітніх інституціях. Зауважено значущу роль техногенного сьогодення, яке, надаючи величезну базу для роботи над формуванням міжкультурної орієнтації, спрощує й уможливорює ґрунтовне вивчення чужоземних реалій, створення соціологічного портрета пересічних представників українського та німецького народів. Обґрунтовано раціональність і доцільність використання на заняттях із дисципліни «Німецька мова» у вищій школі таких способів реалізації принципу міжкультурної орієнтації: роботу з автентичними текстами, дослідження німецького фольклору, підготовку і презентацію проєктів, аналіз відеоматеріалів та публікацій, круглі столи, віртуальні подорожі, проведення вечорів німецької культури та ін., які забезпечують не тільки якісну мовну освіту, а й оволодіння інформацією про минуле й сьогодення країни, мова якої вивчається, виформовують цілісну систему уявлень про реалії, традиції, звичаї, що значно полегшує процес занурення в німецькомовний соціокультурний простір.

Ключові слова: культура, ментальність, міжкультурна комунікація, міжкультурна орієнтація, реалія, дидактично-методичні принципи викладання німецької мови.

Natalija BONDAR,

orcid.org/0000-0002-6768-5863

Candidate of Philological Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Department of General Linguistics and Foreign Languages
National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"
(Poltava, Ukraine) natalija-bondar@ukr.net

Ludmila MARTIROSYAN,

orcid.org/0000-0003-0338-0240

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies and Humanitarian Training
Poltava State Medical University
(Poltava, Ukraine) ludmila_martirosyan@ukr.net

IMPLEMENTATION OF INTERCULTURAL ORIENTATION PRINCIPLE IN THE CONTEXT OF GERMAN LANGUAGE STUDYING IN HIGHER SCHOOL

The article highlights the methodological ways of ensuring the principle of intercultural orientation in the study of the German language in higher educational establishments. The modern interpretation of the "intercultural communication" concept in the context of educational discourse has been presented.

It has been proved that the most important task of a German teacher educating German as a foreign language is to contribute to the implementation of the intercultural orientation principle for conflict-free intercultural interaction and at the same time the implementation of all intentions during oral and written communication, since the effectiveness of teaching German is based on the dialogue of foreign and native cultures, integrated Germany and knowledge about the Motherland.

Ways to implement the intercultural orientation principle in German language classes are proposed. Attention is focused on the aspects of expanding the forms and methods of foreign language teaching, which provide for the integration of speech activity into cultural social contexts, as well as the effectiveness of their use in educational institutions. The significant role of the technogenic present, which, providing a huge basis for working on intercultural orientation formation, simplifies and enables a thorough study of foreign realities, the creation of a sociological portrait of ordinary representatives of the Ukrainian and German peoples, has been noticed. The rationality and expediency of using such methods of implementing the intercultural orientation principle in the classes in the subject "German" in higher education have been justified. Such methods as working with authentic texts, studying German folklore, preparing and presenting projects, analyzing video materials and publications, round tables, virtual travel, holding culture, and others provide not only high-quality language education but also mastery of information about the past and the currently studied country, form an integral system of ideas about realities, traditions, customs, which greatly facilitates the process of immersion in the German-speaking sociocultural space, justifiably.

Key words: culture, mentality, intercultural communication, intercultural orientation, reality, didactic and methodological principles of German Language teaching.

Постановка проблеми. Зміна парадигми освітньої діяльності з предметної на особистісно зорієнтовану набуває все більшої значущості у руслі наслідування ціннісних стрижнів європейських країн. Модернізація освітніх технологій вищої школи передбачає пошук нових способів виявлення природних задатків, здібностей студентів, спостереження за їхньою готовністю до самостійного досягнення визначених надзавдань та орієнтирів навчально-пізнавальної діяльності. Загально визнано, що дієвість методики навчання базується на тих методах і прийомах, які залучають когнітивну діяльність студента на заняттях з іноземної мови. Так, у матеріалах курсу підвищення кваліфікації для викладачів німецької мови «Deutsch lehren lernen» від Гете-інституту з-поміж дидактично-методичних принципів викладання німецької мови увиразнено принцип міжкультурної орієнтації занять, що передбачає вмонтованість мовленнєвої діяльності у культурні соціальні контексти. Саме тому, як зазначають дослідники, суттєво моделювати навчальні ситуації, завдяки яким студенти дізнаються про культурну зумовленість комунікації іноземною мовою, водночас простежуючи подібність і відмінність з рідною, здобувають ті комунікативні стратегії й знання, що орієнтують у реаліях німецькомовного простору (Ende, 2013: 26–32).

Аналіз досліджень. Попри пильну увагу до питань формування міжкультурної компетенції у процесі навчання іншомовного спілкування, різних механізмів її реалізації (Бондарчук, 2021), (Івасюк, 2018), (Мігірін, 2015), (Рокоман, 2013), (Філонова, 2012), ін.) деякі сутнісні аспекти цієї проблеми досі лишаються мало дослідженими. І донині на педагогічному узбіччі знаходиться проблема специфіки застосування принципу між-

культурної орієнтації під час викладання німецької мови у виші, що й potwierджує **актуальність обраної теми.** Так, потребує уточнення не тільки теоретичне осмислення технологій вищезазначеного принципу, доцільність їх використання у вищій школі, а й загалом результативність в освітніх інституціях.

Мета статті – аналіз специфіки принципу «міжкультурної орієнтації» на заняттях з німецької мови. Поставлена мета передбачає розв’язання таких завдань:

1) подати сучасне потрактування поняття «міжкультурна комунікація» в контексті освітнього дискурсу;

2) оприявити способи реалізації принципу міжкультурної орієнтації на заняттях з німецької мови;

3) увиразнити специфіку послуговування цим принципом у вищій школі.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій парадигмі тенденція викладання іноземної мови як діалогу культур, зважаючи на різні відтінки національного менталітету, набуває особливого значення. Мова – це не тільки засіб передачі інформації, а й віддзеркалення національно-культурної поведінки, тому знання мови й володіння нею далеко не тотожні поняття. Якщо перше є природним явищем, то знання – усвідомлене сприйняття мови як джерела знань про світ, закарбовані у способах вираження (лексичі, фразеології, граматиці та ін.). Тільки у процесі порівняння зазвичай оприявлено глибоке знання про мову.

Й.-В. Гете наголошував: «Хто не знає чужих мов, не має уявлення і про свою», тому знання мов у цьому смислі виформовує міжкультурну компетентність. Щоб досягти комунікативної успішності, необхідне не тільки володіння іншою

мовою, а й знання мовного й культурного кодів. Загальновідомо, що дві національні культури повністю ніколи не збігаються. Саме тому результативність навчання німецької мови базується на діалозі іноземної та рідної культур, інтегрованому вивченні культури й мови Німеччини та знаннях про Батьківщину. Це уможливило розуміння студентами світогляду німецького народу як носія мови, виформовує цілісну систему уявлень про традиції, звичаї та реалії країни.

Услід В. Філоновій, висновуємо, що ключові завдання занять із іноземної мови у вищій школі – це опанування знань про історію, культуру, реалії, традиції країни, мова якої вивчається; усвідомлення суті лінгвальних явищ, іншої світоглядної системи; залучення до діалогу культур; зіставлення явищ іноземної мови з рідною (Філонова, 2012: 43).

Цьому сприяє залучення до навчального середовища ситуативного моделювання міжкультурних ситуацій. Завдання педагога – продумане використання вправ, спрямованих на формування навичок міжкультурної компетенції. З-поміж таких – тренувальні вправи комунікативного та дослідницького характеру, зокрібно: вивчення мовних одиниць і граматичних структур у діалогових ситуаціях; листування електронною поштою, спілкування по скайпу, в чаг, форумі; розв'язання лінгвістичних та лінгвокраїнознавчих завдань; дослідницькі та творчі проекти; аналіз автентичних матеріалів (Івасюк, 2018: 139).

Межі педагогічного дискурсу на заняттях німецької мови розширює і технологія *лінгвістичного коучингу*, позаяк він сприяє швидкому досягненню вищого рівня засвоєння і володіння іноземною мовою. Мотивуюча роль коуча-викладача оприявлює завдання, спрямовані на розкриття внутрішніх здібностей студента, потенціалу для розв'язання тих завдань, які викликали труднощі. Доцільним для цього, вважаємо, конструктивний діалог між викладачем і студентом в атмосфері неконфліктної дискусії. Кожен студент, залучений педагогом низкою запитань до активної комунікації, має змогу корегувати, доповнювати відповіді інших, апелюючи до особистих інтелектуальних резервів. Спілкування «у стилі «коучинг» передбачає щире зацікавлення студентами, неупередженості, емоційної компетентності, активного і глибинного слухання (Горук, 2015: 105).

Варто пам'ятати, що в майбутній професійній діяльності студенти матимуть справу не тільки з німецькою мовою, а й з культурою Німеччини, тому на заняттях із іноземної мови важливо навчити розуміння особливостей інших націо-

нальностей, релігій, цінностей задля функціонування мультикультурної дійсності.

Місткий «методичний арсенал» принципу *міжкультурної орієнтації* уможливило об'єктивне сприйняття чужої культури, подолання упереджень та стереотипів у спілкуванні. Розглянемо найбільш вдалі, на нашу думку, способи його реалізації на заняттях із німецької мови. Так, *робота з автентичними текстами* про ментальні, культурні, історичні, географічні реалії Німеччини формує не тільки нові світоглядні орієнтири, а й емпатію, культурне співпереживання тих чи тих подій. Саме знання текстів художньої літератури країни, мова якої вивчається, уможливило розуміння психоментальних характеристик народу.

Накопичуючи інформацію про національні стереотипи поведінки народу, його історію, текст не тільки оприявлює культуру, а є одночасно наслідком її розвитку в певний період. Простір художнього тексту відображає особливості лінгвокультурного осереддя, до якого письменник сам належить, а в художньому тексті віддзеркалено усі особливості життя, побуту етносу, який описує автор.

Кожен текст – це набір специфічних сигналів, що автоматично викликають у реципієнта значну кількість асоціацій, саме тому для розуміння іншомовного тексту необхідно знати значущі етнокультурні коди, якими він був зашифрований. Учені неодноразово наголошували на тісному взаємозв'язку семантичної структури тексту і мовно-культурної картини світу. Цілком поділяємо думку Є. Бартмінського, що в актах мови й мовної комунікації тексти – це інтенційна актуалізація системи норм і цінностей картини світу (Bartmiński, 1998: 17). Мова художнього твору уможливило перехід від внутрішньосистемного аналізу лінгвальних одиниць до глибинних смислів національної концептосфери, багатство якої значною мірою залежить від багатства фольклору, релігії, літератури, науки, мистецтва.

Студенти як читачі мають змогу долучитися до пошуку базових цінностей, поведінкових патернів, прожити емоції. Звичайно, щоб досягти мети, викладачеві необхідно підібрати такий текст, щоб у процесі опрацювання читач опинився між двох культур. Як приклад, О. Бондарчук радить книжку К. Ленкової «Grenzgebiete. Eine Kindheit zwischen Ost und West», де у формі простого діалогу двох дітей розкрито складну тему поділу Німеччини на ФРН і НДР, Берлінську стіну та інші історичні події (Бондарчук, 2021: 194). Ця книжка привертає до себе увагу ще й тим, що авторка у винесеннях тлумачить деякі терміни та історичні дати.

Не менш дієвий спосіб дидактично-методичного принципу міжкультурної орієнтації) – *підготовка і презентація студентських проєктів* на теми ключових віх історії Німеччини, їхнього впливу на аксіологічну систему різних поколінь; дослідження життєвого і творчого шляху видатних постатей країни, мова якої вивчається та ін.

Важливим під час такого виду діяльності є ґрунтовне вивчення етнокультурних реалій Німеччини, що, безумовно, сприяє орієнтуванню в соціокультурному просторі. Приблизними темами проєктів можуть бути:

1. Реалії-антропоніми.
2. Реалії-глутоніми.
3. Реалії-естематоніми.
4. Реалії-топоніми.
5. Артефактні реалії та ін.

Пильна увага до вивчення етнокультурних реалій Німеччини зумовлена тим, що вони чи не найяскравіші репрезентанти культури країни, мова якої вивчається. Це ті специфічні, властиві тільки певному народу, лексеми, назви предметів духовної, матеріальної культури. Ці слова, яскраво репрезентуючи соціальноісторичні особливості нації, країни, експлікують національний, місцевий колорит і не мають точних відповідників в інших мовах.

Здавалося б, на перший погляд, що виокремлення таких репрезентантів етнокультурних реалій, як глутоніми та естематоніми є несуттєвим, однак, поділяючи думку дослідників, цілком можемо стверджувати, що ЇЖА – це той «тотальний» суспільний феномен, у якому «знаходять своє вираження всі види соціальних установ відразу: релігійні, правові та моральні..., економічні; не кажучи вже про естетичні» (Mauss, 1968: 17–18).

Так, з-поміж реалій-глутонімів, які ілюструють гастрономічну сферу власне Німеччини, можна виокремити такі: *die Mettwurst* – «копчена ковбаса з нежирного м'яса»; *die Weißwurst* – «копчена білі ковбаски з додаванням цибулі, яєчного білка, лимонної цедри, трав»; *Sauerkraut* – «кисла капуста»; *Schwarzwäldertorte* – «торт «Чорний ліс»; *Stollen* або *Christstollen* – «традиційна німецька різдвяна випічка з родзинками, цукатами або маком чи горіхами»; *der Hoppelpoppel* – «картопля та шинка, залиті яйцем»; *Hackepeterm* – «рубане м'ясо з прянощами, яке їдять у сирому вигляді»; *der Pumpernickel* – «житній хліб грубого помелу, без кірки з солодкуватим присмаком»; *der Eintopf* – «густий суп із м'ясом, горохом, квасолею чи іншими овочами»; *die kalte Ente* – «холодний крешон (суміш білого і шипучого вина з лимонним соком і цукром)» та ін.

Доречним, на наш погляд, є розгляд естематонімих реалій, оскільки естематоніми («найменування одягу»), супроводжуючи життя людини від народження до смерті, маркують різноманітні антропологічні характеристики, «висвічують» соціальний статус носія, гендерну належність, і, що важливо, звичаї (Бондар, 2018: 51). Протягом не одного десятиліття елементи костюма народу Німеччини істотно змінилися, тому багато лексем перейшли до пасивного словника, але експліковані у художніх творах, несуть інформаційне наповнення про звичаї і культуру етносу. Прикладами естематонімих реалій можуть бути: *der Skillerkragen* – «відкритий великий білий комір»; *das Dirndlkleid* – «картате жіноче плаття з широкою спідницею»; *der Tirolhut* – «тірольський капелюх з пером»; *der Knickerbocker* – «штани-гольф»; *das Mieder* – «чорна жилетка з сріблястими гачками» та ін.

Продуктивним є і дослідження німецького фольклору (казок, фразем та ін.), виокремлення на їхній основі спільних для двох ментальностей цінностей та архетипів. Для формування МКК доцільно застосовувати моделювання у рольових іграх міжкультурних ситуацій, обговорювати стереотипи щодо української та німецької ментальностей.

Сучасний світ технічного оснащення надає величезну базу для роботи над формуванням міжкультурної орієнтації – фільми, музику, книги, – що надзвичайно спрощує й уможливорює ґрунтовне вивчення й аналіз відеоматеріалів та публікацій на тему реалій життя німецької молоді, створення соціологічного портрета пересічних представників українського та німецького народів.

Техногенне сьогодення дає змогу зреалізувати *круглі столи* спільно з німецькими студентами, *віртуальні подорожі* або відвідини музеїв, концертів, виставок онлайн. Так, під час ознайомлення з визначними пам'ятками Німеччини, можна залучити в процес дидактизації такі завдання: занотувати пам'ятки, які бачать на відео; зібрати інформацію в Інтернеті про туристичні місця Німеччини тощо.

Дієвий спосіб реалізації принципу міжкультурної орієнтації – проведення *занять, присвячених національним святкам Німеччини*, із залученням ментальних атрибутів, традицій, кулінарії, одягу тощо.

Досить близьким за своєю специфікою є *проведення вечорів німецької культури*, підготовка яких передбачає заохочення студентів до перекладу віршів видатних письменників країни, мова якої вивчається, виконання пісень в оригіналі.

Як зауважують О. Бондарчук, Л. Пасик, Л. Рись, сучасні пісні, як «вдалий інструмент для передачі МКК», репрезентуючи особливості суспільства, вносять різномайття в хід заняття і мотивують до вивчення іноземної (Бондарчук, 2021: 194). Як приклад для розгляду, дослідниці пропонують пісню Alfa Gun «Berlin, Berlin». Текст цього музичного твору оприявлює мультикультурну столицю Німеччини, визначні її місця, пам'ятки, стереотипи про місцеве населення. «Ich bin mehr Berliner als Deutscher oder Türke», – наголошує виконавець (турок за походженням), чим увиразнює рівність прав представників різних національностей.

Досить продуктивним щодо актуалізації та засвоєння нових знань щодо ціннісних установок, поведінки, психології, ментальних характеристик є перегляд документальних і художніх фільмів мовою оригіналу.

Висновки. Отже, надзавдання викладача мовних дисциплін у вищій школі – розвиток здатності у

студентів до безконфліктної міжкультурної взаємодії, уміння нормативного й доречного використання німецькомовних засобів для втілення інтенцій у комунікативних ситуаціях. Послугування на заняттях з іноземної мови дидактично-методичним принципом *міжкультурної орієнтації*, безумовно, сприяє не тільки збагаченню знань, а й розширенню світогляду студентів, полегшує їх входження в німецькомовний соціокультурний простір.

З-поміж строкатого континууму способів реалізації принципу *міжкультурної орієнтації* на заняттях із німецької мови у вищій школі магістральну позицію займають: *робота з автентичними текстами, дослідження німецького фольклору, підготовка і презентація проєктів, аналіз відеоматеріалів та публікацій, круглі столи, віртуальні подорожі, проведення вечорів німецької культури та ін.*, що є не тільки запорукою активізації пізнавальної діяльності, а й забезпечують синтез якісної мовної освіти й оволодіння інформацією про минуле й сьогодення Німеччини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар Н.В. Базові концепти української ментальності у творчості братів Тютюнників : дис. ... канд. філол. наук. Полтава ; Запоріжжя, 2018. 224 с.
2. Бондарчук О. Ю., Пасик Л. А., Рись Л. Ф. Особливості формування міжкультурної компетентності на заняттях із німецької мови. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 37. Том 1. С. 190–196.
3. Горук Н. М. Коучинг як ефективна технологія формування самоосвітньої компетентності студентів. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, 2015. № 11. С. 99–104.
4. Івасюк Г. О. Міжкультурна орієнтація як дидактично-методичний принцип на заняттях з німецької мови. *Мова*, 2018. № 29. С. 137–141.
5. Мігірін П. І. Навчання іноземної мови як діалогу різних культур. Науковий блог. Національний університет «Острозька академія». Острог, 2015. URL: <https://naub.oa.edu.ua/>
6. Рокоман Є. О. Формування толерантності та міжкультурної комунікації в процесі соціалізації учнів на уроках іноземної мови. *Таврійський вісник освіти*. Херсон : Херсонська академія неперервної освіти, 2013. № 3 (43). С. 159–163.
7. Філонова В. Міжкультурна комунікація та вивчення іноземних мов. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Східні мови та літератури*. Київ, 2012. № 18. С. 41–43.
8. Bartmiński J. Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej. *Tekst. Problemy teoretyczne* / red. J. Bartmiński, B. Boniecka. Lublin, 1998. S. 9–26.
9. Mauss M. Die Gabe: Form und Funktion des Austausch in archaischen Gesellschaften. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1968. 185 s.
10. Ende K., Grotjahn R., Kleppin K., Mohr I. Curriculare Vorgaben und Unterrichtsplanung (Fort- und Weiterbildung weltweit). Stuttgart : Ernst Klett Sprachen, 2013. DLL_Band 6. 152 s.

REFERENCES

1. Bondar N. V. Bazovi kontsepty ukrayinskoyi mentalnosti u tvorchosti brativ Tyutyunnykiv [Basic concepts of Ukrainian mentality in Tiutyunnyk brothers works]. Qualification scientific work as manuscript. Poltava; Zaporizhzhya, 2018. 224 p. [in Ukrainian].
2. Bondarchuk O. Yu., Pasyk L. A., Rys L. F. Osoblyvosti formuvannya mizhkulturnoyi kompetentnosti na zanyattakh iz nimetskoyi movy [Peculiarities of the formation of intercultural competence in German language classes]. Humanities science current issues. Drohobych : Helvetyka, 2021. Vyp. 37. T. 1. Pp. 190–196 [in Ukrainian].
3. Horuk N. M. Kouchynh yak efektyvna tekhnolohiya formuvannya samoosvitnoyi kompetentnosti studentiv [Coaching as an effective technology for forming students self-educational competence]. Problems of modern teacher training, 2015. № 11. Pp. 99–104 [in Ukrainian].
4. Ivasyuk H. O. Mizhkulturna oriyentatsiya yak dydaktychno-metodychnyy pryntsyp na zanyattakh z nimetskoyi movy [Intercultural orientation as a didactic-methodical principle in German language classes]. Language, 2018. № 29. Pp. 137–141 [in Ukrainian].

5. Mihirin P. I. Navchannya inozemnoyi movy yak dialohu riznykh kultur [Teaching a foreign language as a dialogue of different cultures]. Scientific blog. National University of Ostroh Academy. Ostroh, 2015. URL: <https://naub.oa.edu.ua/> [in Ukrainian].

6. Rokoman YE. O. Formuvannya tolerantnosti ta mizhkulturnoyi komunikatsiyi v protsesi sotsializatsiyi uchniv na urokakh inozemnoyi movy [Formation of Tolerance and Intercultural Communication in the Process of Students Socialization in Foreign Language Lessons]. Taurian Journal of Education. Kherson : Academy of Continuing Education, 2013. Vol. 3 (43). Pp. 159–163 [in Ukrainian].

7. Filonova V. Mizhkulturna komunikatsiya ta vyvchennya inozemnykh mov [Intercultural Communication and the Study of Foreign Languages]. Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Oriental languages and literatures. Kyiv, 2012. № 18. Pp. 41–43 [in Ukrainian].

8. Bartmiński J. Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej [Text as a subject of linguistic textology]. Text. Theoretical problems / J. Bartmiński, B. Boniecka. Lublin, 1998. Pp. 9–26 [in Polish].

9. Mauss M. Die Gabe: Form und Funktion des Austausches in archaischen Gesellschaften [The Gift: Form and Function of Exchange in Archaic Societies]. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1968. 185 p. [in Deutsch].

10. Ende K., Grotjahn R., Kleppin K., Mohr I. Curriculare Vorgaben und Unterrichtsplanung (Fort- und Weiterbildung weltweit) [Curricular specifications and lesson planning (further education and training worldwide)]. Stuttgart : Ernst Klett Sprachen, 2013. DLL_Voll. 6. 152 p. [in Deutsch].